

Äidinkielen kokeesta

2008

Ylioppilasaineesta kypsyyskokeeksi

Pentti Leino

Ylioppilastutkintolautakunta esittää tuoreissa määräyksissään jyhkeän linjauksen äidinkielen kokeesta: "Äidinkielen kokeessa tutkitaan, miten kokelas on saavuttanut lukion tavoitteiden mukaisen äidinkielen taidon, erityisesti kirjallisen ilmaisun taidon, kyvyn ymmärtää ja tulkita lukemaansa sekä kypsyysyden niihin opintoihin, joihin ylioppilastutkinto on edellytyksenä." Koe testaa siis lukemisen ja kirjoittamisen taitoja ja toimii tältä osin äidinkielen ja kirjallisuuden oppimääriin perustuvana lukion päättökokeena. Mutta sen lisäksi lautakunnan määräys antaa sille lukiolakia myötäillen yleisen kypsyyskokeen roolin.

Aina 1990-luvun alkupuolelle saakka äidinkielen koe mittasi ennen muuta kirjallisen ilmaisun taitoja. Silloin voimassa ollut asetus vaati, että kokeessa "on suoritettava koulun opetuskielillä tyyliällisesti ja asiallisesti hyväksyttävä esitys jostakin oppilaan kokemuspiiriin tai yleisivistykseen kuuluvasta aiheesta". Tuo koesuoritus tunnettiin nimellä ylioppilasaine. Ylioppilasaine ehti runsaaseen 150 vuoden ikään, ennen kuin sen korvasi keväällä 2007 uusi kaksiosainen koe, joka tähtää aikaisempaa moniulotteisempaan taitojen arviointiin. Äidinkielen kokeen perusuonnetta uudistus ei kuitenkaan mullistanut.

Äidinkielen kokeen historia alkaa vuodesta 1852. Silloin annettu yliopistoasetus toi mukanaan ylioppilaskirjoitukset. Vuonna 1874 tutkinnon kirjalliset kokeet siirrettiin kouluissa järjestettäväksi ja vasta 1990-luvun rakennekokeilu ja sen vakinaistaminen vuonna 2005 muutti tutkinnon nykyiselleen. Siinä ainoaksi pakolliseksi kokeeksi jäi äidinkielen koe. Sen lisäksi kokelas joutuu kirjoittamaan oman valintansa mukaisesti neljästä vaihtoehdoisesta kokeesta kolme. Nämä vaihtoehdot ovat vieraan kielen koe, toisen kotimaisen kielen koe, reaali- ja matematiikan koe.

Ylioppilastutkinnon asema yliopiston pääsykokeena on väistynyt, ja se on jo pitkään ollut nimenomaan lukion päätökoe. Äidinkielen kokeen asema tutkinnossa on kuitenkin säilynyt vakaana alusta lähtien. Uhatuksi se on joutunut vain viime vuosikymmenellä. Nykyistä tutkintoa valmistellut opetusministeriön asettama työryhmä jätti nimittäin vuonna 1993 mietintönsä, jossa se esitti ylioppilastutkintoon koko joukon muutoksia. Niitä pidettiin tarpeellisina, mutta yhteen esitykseen yleinen mielipide otti jotakuinkin yksimielisesti torjuvan kannan. Kysymys koski äidinkielen kokeen muutamista valinnaiseksi uudistuvassa tutkinnossa.

Työryhmän johtajatuksia oli valinnaisuuden lisääminen. Ainoakaan koe ei olisi enää pakollinen, vaan kokelas saisi valita viidestä kokeesta kirjoitettavikseen neljä. Valittavina olisivat äidinkieli, toinen kotimainen kieli, vieras kieli, matematiikka ja reaali. Lisäksi tutkintoa voisi täydentää vapaaehtoisilla kokeilla.

Työryhmä rinnasti siis äidinkielen muihin kouluaineisiin ja asetti sen niiden kanssa samalle lähtöviivalle: ”Työryhmä ei halua nostaa mitään oppiainetta erityisasemaan esittämällä sitä pakolliseksi, vaan se pitää kaikkia lukion oppiaineita sivistyksellisesti tärkeinä.” Oli siis luonnollista ulottaa koululaiden valinnanvapaus myös äidinkielen.

Vuosikymmenien mittaan on väitely ylioppilastutkinnon tarpeellisuudesta ja on ehdotettu sen jopa poistamista. On puututtu lukion tuntijakoon ja päädytty vähentämään äidinkielen kurssien määrää. Mutta äidinkielen kokeen pakollisuus itse tutkinnossa on aina ollut itsestään selvää, eikä sitä ollut kyseenalaistettu. Työryhmän esitys oli ennen-

kuulumaton, ja niinpä se herätti julkisessa sanassa ankaraa vastustusta. ”Äidinkielen pysyttävä arvossaan”, julisti pääkirjoituksen otsikko: ”Yhdessäkään sivistysvaltiossa tuskin osataan kuvitella tilannetta, että lukion kypsyyskokeen voi läpäistä antamatta näyttöä äidinkielen taidosta.” Esitystä vastustavien perustelut ryhmittäytyivät kolmii. Ensimmäkin tähdennettiin äidinkielen välinearvoa:

Äidinkieli – on kaiken opetuksen kivijalka ja kaiken muun opiskelun perusta.

Oman kielen hallinta on kaiken ajattelun, oppimisen – myös vieraiden kielten oppimisen – ja viestinnän edellytys.

Sen hyvä kirjallinen ja suullinen taito on instrumentti, jota kaikki tarvitsevat elämässään.

Toiseksi vedottiin äidinkielen asemaan suomalaisen kulttuurin ja suomalaisuuden ylläpitäjänä. Ja kolmanneksi tuotiin esiin sen merkitys yksilön oman identiteetin ja persoonallisuuden muodostumisessa:

Äidinkieli on aina läsnä, se on keskeinen osa kulttuuriamme.

Se on yksilön identiteetin perusta ja avain yhteisön kulttuurin tuntemukseen. Erityisen arvokas varanto omakielisyys on Suomen kaltaiselle pienelle kansakunnalle.

Seuraavana vuonna annettu asetus sivuuttikin työryhmän esityksen ja jätti tutkinnon rakenteen ennalleen: pakollisiksi jäivät edelleen äidinkielen, toinen kotimaisen kielen ja vieraan kielen koe, ja niiden lisäksi oli kirjoitettava vaihtoehdotiivisti joko reaali- tai matematiikan koe. Ratkaisu kietoutui tiivisti toisen kotimaisen kielen asemaan. Tutkinnon edes osittaista uudistamista ei haluttu vaarantaa nostattamalla uusi kielipoliittinen riita, ja siksi toinen kotimainen kieli asetettiin siinä tasavertaiseen asemaan äidinkielen kanssa. Äidinkielen kokeen kannalta positiivista oli se, että maa-

hannuuttajat saivat oikeuden korvata sen uudentyypisellä suomi tai ruotsi toisena kielenä kokeella.

Mietintö ja sen virittämä keskustelu synnyttivät kuitenkin ylioppilastutkinnon rakennekokeilun, jossa ainoastaan äidinkielen koe oli pakollinen. Rakennekokeilun seuranta-työryhmä kannatti muistiossaan äidinkielen kokeen erityis-asemaa. Perusteluina olivat samat kolme näkökohtaa, jotka julkinen keskustelu oli nostanut esiin:

Äidinkieli on kansallisen kulttuurimme perusta. Ihmisen ajattelu ja koko persoonallisuus rakentuu äidinkielen varaan. Ehdotus äidinkielen pakollisuudesta kaikille kokeilulle perustuu siihen, että äidinkieli on oppimisen keskeisin väline.

Tutkinnon rakenne päästiin vihdoin uusimaan vuonna 2005, ja ainoaksi pakolliseksi osuudeksi siihen jäi äidinkielen koe. Senkin muoto uusiutui, sillä vuodesta 2007 alkaen koe on kaksiosainen. Perinteistä ylioppilasainetta jatkava osa on nimetty esseekokeeksi, ja sen rinnalle on kehitetty uudentyypinen tekstitaidon koe.

Äidinkielen koe on siis kuulunut ylioppilastutkintoon alusta lähtien pakollisena kokeena. Se oli sitä paitsi pitkään ainoa koe, jota menestymisen muissa kokeissa ei riittänyt kompensoimaan. Vasta 1970-luvun alussa tämä määräys poistettiin, ja samalla äidinkielen kokeeseen lisättiin toinen kirjoituskerta. Ja nykyisen ylioppilastutkinnon kokeista vain äidinkielen koe on ainoana kaikille pakollinen.

Miksi näin? Mistä johtuu äidinkielen kokeen erityisasema? Riittääkö selitykseksi se, että on tunnustettu äidinkielen arvo oppimisen välineenä, suomalaisen kulttuurin ylläpitäjänä ja yksilön identiteetin perustana?

Ehkäpä riittää. Mutta äidinkielen luonteeseen ja sen asemaan ylioppilastutkinnossa liittyy muutakin.

Alkuaan yliopiston sisäänpääsykokeeksi syntyneestä tutkinnosta on vähitellen kehittänyt lukion päättötutkinto. Ylioppilastutkintoa vanhastaan luonnehdittu kypsyyskokeeksi, ja sitä korostaa myös vuonna 2004 annettu laki lukiolain muuttamisesta, joka ilmaisee tutkinnon tarkoituksen näin:

Lukiokoulutuksen päätteeksi pannaan toimeen ylioppilastutkinto. Tutkinnon avulla selvitetään, ovatko opiskelijat omaksuneet lukion opetussuunnitelman mukaiset tiedot ja taidot sekä saavuttaneet lukiokoulutuksen tavoitteiden mukaisen riittävän kypsyysyden.

Ylioppilastutkinto kokonaisuudessaan toimii siis lukiokoulutuksen tuloksia mittaavana kypsyyskokeena. Tutkinnon eri kokeissa etualalla ovat kulloisenkin oppiaineen sisällöt ja niiden hallinta, ja tämä korostaa kokeen tehtävää oppimäärän hallintaa testaavana päättökokeena. Äidinkielen koe on kuitenkin alusta lähtien keskittynyt paljoon muuhunkin kuin kirjakielen hallintaan ja äidinkielen tunneilla opittuun. Se täytti alkujaan tutkintoon sittemmin lisätyn reaalikokeen tehtävän ja painottui vahvasti yleissivistykseen. Tämä korostui vielä 1970-luvulla, kun ylioppilastutkintolautakunta laati äidinkielen koetta ja sen arvostelua koskevat ohjeet. Kullakin kirjoituskerralla oli annettava 14 tehtävää. Niiden tuli edustaa 14:ä eri aihepiiriä, jotka lautakunta oli listannut ohjeisiinsa Äidinkielen Opettajain Liiton esityksestä. Kysymyksessä oli siis puhdas kirjoituskoe, jonka aihevalikoima luotasi ensi sijassa yleissivistystä. ÄOL:n tuolloinen puheenjohtaja kiteytti äidinkielen kokeen muutoksen: ”Asemansa se on säilyttänyt, mutta nyt sitä ei enää sanota kypsyyskokeeksi. Sen avulla mitataan kokelaiden kirjallisen ilmaisun taito.”

Sittemmin perinteisten otsikkotehtävin rinnalle saatiin aineistopohjaisia tehtäviä, ja myös aihepiirien määrää supistui. Kokonaan aihepiiriäön hävitti kuitenkin vasta uusi kaksiosainen koe. Sitä on toisaalta haluttu kehittää pelkäästä kirjoittamisen kokeesta lukion päättökokeeksi, joka mittaa vanhaa ylioppilasainetta monipuolisemmin äidinkielen taitoja. Toisaalta on haluttu uudelleen vahvistaa sen asemaa yleisenä opiskeluvälineenä mittaavana kypsyyskokeena.

Puolentoista vuosisadan mittaan vaativattomana aikene kirjoituksena alkanut äidinkielen koe on vähä vähältä hioitunut paitsi viestintätaitojen myös ajattelukyvyyn mittariksi. Juuri siitä syystä nimenomaan äidinkielen on ylioppilastutkinnossa liittynyt muita tutkintoaineita selvemmin

kypsyyskokeen leima.

Mutta mitä oikeastaan kuuluu kokeen mittaamaan kyp-
syyteen? Asiaa ovat toistuvasti puineet niin opettajat ja op-
pilaat kuin sensoritkin. On puhuttu ajattelun kypsyudesta ja
ilmäisun kypsyudesta, emotionaalisesta kypsyudesta, luon-
teen ja persoonallisuuden kypsyudesta, koulukypsyudesta,
eettisestä ja sosiaalisesta kypsyudesta, ja kypsyyttä kuvaava-
vana määritelmänä on tarjottu esimerkiksi ”kykyä sellaiseen
itsenäiseen toimintaan, jota yliopisto-opiskelu edellyttää”.
Kynnisempiäkin näkemyksiä on. Puhe äidinkielen kokeesta
kypsyyskokeena on ”suuren luokan typeryyksiä”. Koe ei
mittaa ajattelun kehittyneisyyttä. Päinvastoin ”se on tasan
sensorikoe”, ja sen vuoksi ”tärkeintä on varmaan hahmottaa,
että mitä ne haluavat”, sillä ”äidinkielen kokeessa pärjää, jos
osaa mielitellä tarpeeksi hyvin ja näkymättömästi”.

Taivastelut ja spekulaatiot sikseen. Ylioppilastutkinto-
lautakunta on antamissaan äidinkielen koetta koskevilla
määräyksissä tämentänyt ne kriteerit, joiden perusteella
koesuoritukset arvostellaan. Nämä arvosteluperusteet ker-
tovat itse asiassa hyvinkin tarkkaan sen, mitä äidinkielen
kokeessa mitattava kypsyys on.

Tekstitaidon koe painottuu analyyttiseen lukutaitoon,
havaintojen tekoon ja niiden kirjaamiseen. Jo tehtävänan-
non ymmärtäminen ja noudattaminen osoittautuu usein
yllättävän kovaksi vaatimukseksi. Pohjatekstin vivahteiden
ymmärtämiseen, yksityiskohtien painottamiseen ja kokonai-
suuden hahmottamiseen ei riitä pelkkä mekaaninen luenta,
ja siinä esitettyjen näkemysten arvioimisessa ja arvottami-
sessa ja niihin pohjaavien päätelmien teossa on tietysti apua
pohjatiedoista mutta ennen muuta kokemuksen tuomasta
harjaantuneisuudesta käsitellä tekstejä, ottaa vastaan tietoa,
punnita sen uskottavuutta ja merkitystä.

Yhtä kova vaatimus on vastaustekstin rakentaminen.
Kirjakielen normien omaksumiseen on peruskoulussa ja
lukiossa ollut aikaa 12 vuotta, ja useimmilta kirjoittaminen
sinänsä sujuu siedettävästi. Mutta tekstin rakentaminen,
sen jäsentäminen, käsittelyn johdonmukaisuus ja väitteiden
perustelu vaatii osaamista, ja erityisiin ilmaisiin ja tyylin
retorisiiin ansioita yltää vain harva kirjoittaja.

Osittain samoja taitoja mittaa myös esseekoe. Se on joissa-
kin suhteissa vielä haastavampi, sillä se jättää kirjoittajalle
enemmän liikkumatilaa. Rakenteen, sisällön ja tyylin ansiot
korostuvat, samoin käsittelyn kiinnostavuus, syvällisyys
ja omaperäisyys. Omien näkemysten esittelylle on tilaa, ja
siksi näkökulman itsenäisyys ja kannanottojen perustelut
korostuvat.

Kaksiosainen äidinkielen koe ei siis ole totelevaisuuskoe
eikä koulussa opittujen tietojen mittari. Se ei ohjaa toista-
maan oppikirjan sisältöjä ja valmiiksi opittuja käsitteitä,
eikä siinä menesty yrittämällä ennakoitua opettajan ja senso-
rin näkemyksiä ja myötäilemällä niitä. Äidinkielen koe testaa
luku- ja kirjoitustaitoja, mutta paljon muutakin: kirjoittajan
kykyä hahmottaa kokonaisuuksia, ajatella analyyttisesti ja
esittää näkemyksensä jäsentyneesti ja uskottavasti. Ja ennen
muuta se osoittaa, pystyykö kirjoittaja näkemään ilmiöiden
välisiä yhteyksiä, onko hänellä rohkeutta itsenäiseen ajat-
teluun ja uskallusta esittää omia näkemyksiään. Lyhyesti
sanoen äidinkielen kokeesta tekee kypsyyskokeen se, että
siinä kirjoittaja saa tilaisuuden lyödä peliin niin kielen ja
ajattelun taitonsa kuin koko persoonallisuutensa.